

GNIAZDO (277) *sb n*

-ã- (221), -a- (9); -a- *ModrzBazStryj*; -ã- : -a- *RejRozpr* (2 : 1), *RejWiz* (28 : 1), *BibRadz* (3 : 1), *Mącz* (19 : 1), *SkarŻyw* (4 : 1), *GrabowSet* (4 : 1), *KmitaSpit* (4 : 1), *KlonFlis* (3 : 1); *o jasne*.

sg N gniazdo (49). ◇ *G* gniazda (59). ◇ *D* gniazdu (4). ◇ *A* gniazdo (52). ◇ *I* gniazd(e)m (16). ◇ *L* gniaździe (48) [*w tym zapisy*: -ździe (30), -zdzie (16), -fdzie (1), -zdzie (1)]. ◇ *V* gniazdo (1). ◇ *pl N* gniazda (5). ◇ *G* gniazd (8). ◇ *D* gniazd(o)m (1). ◇ *A* gniazda (31). ◇ *I* gniazdy (2), [gniażdami]. ◇ *L* gniaździ(e)ch (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

1. *Miejsce przygotowane przez ptaki lub zwierzęta dla wylęgu i wychowania potomstwa; leże, legowisko [często stosowane w porównaniach i analogiach]* (152) :

a. *O ptakach; nidus Murm, Mymer¹, Mącz, Calag, Calep, Cn; cubile, cunabula, domus Mącz, Cn; secessus avium Mącz; cava Calep; habitacula, nidamentum Cn (136) : Więc się gniazdo zápalilo/ Iż z łuchego drządzdu było BierEz H3, H2v [2 r.], H3, N4v; podług twého świadetzta/ liífki maia iamy/ gniazda niebiefcy ptácy/ ale fyn człowieczy [...] niemá gdzie by fwą głowę fklonil [bibl. Matth 8/20] OpecŻyw 87 [przekład tego samego tekstu KrowObr 49, HistRzym 87, 113, CzechEp 60, GrabowSet B4, LatHar 556, WujNT Luc 9/58]; PatKaz II 63v; Murm 83; Mymer¹ 25v; A kthoreby fie patrzenia bronilo/ oczy odwracziacz. Tedy ie z gniazda wyrzuca [orzeł] iako nie godne rodu fwego. FalZioł IV 17b, IV 17b, 21b, 22d, 23c, 24c (16); MiechGlab 56; RejPs 75, 152; RejRozpr E3v, F4; SeklKat K4v; LubPs X5v; KrowObr 49; Widziłz y ptaki w gniaźdzyech iż fie rodzą rozno RejWiz 100, 38v, 47v, 88v, 94, 110v; RejZwierz 120v [3 r.], 140v; BibRadz Prov 27/8, Matth 13/32, Mar 4/32; Ptakow wielka wielkość/ zwłafzczá łzapakow wielkich iáko Gołębie/ ktorych gniazdá wifzą ná drzewie ná cienkich gáłáfkach dla wężow ktorzy im z gniazdá dzieći iedzą BielKron 451, 36v, 146v, 264, 298v, 318 [2 r.], 339v, 427v; Cubilia et nidi gallinarum et avium, Siadłá álbo gniafdá. Mącz 70a, 44d, 127c, 141d, 145a, 156d (14); SienLek 40v, 51, 81, 152v; GórnDworz Q6; HistRzym 87, 113; RejPos A2v, 42v, 257v [2 r.], Ooo6; RejZwierc 220, 255, 268; Stárzy Ludzie tym obyczáiem miáftá zápaláli/ Sypáli zboże po polu/ áby tám Gołębie znęćili/ potym fiećią przytárgnáfzy ktorego Gołębiá/ przywiazáli mu prochno zázegwfzy/ do nogi álbo do łzyie/ y puścili/ potym wnet poleći ná fwe gniazdo pod dách y zápali pędko BielSpr 62v; BudBib I 3d marg; PaprPan E2v, Ddv; Calag 364b [2 r.]; KochPs 126, 151, 155; SkarŻyw 334; Ták więc łmok/ vpátrzywfzy gniazdo krijomé/ Słowiczki liché zbiera KochTr 3; StryjKron 552; CzechEp 60; KochJez A2; KochPieś 2; Do twego Domu wierni fie łchadzaiá/ iák ku gniazdom ptacy fie zlataiá ArtKanc K8; Calep 552b, [698]a [2 r.]; GrabowSet B4, D; LatHar 556; KólakCath B3v; WujNT Matth 8/20, s. 138 marg, Luc 9/58; A tu cudny ptak ieden Orłowi podobny Ma gniazdo WitosłLut A3v; Więźniow cztyry tyśiące rozmaitych było/ [...] Gniazdá pletli/ zacniełzy ná wieżách łiedzieli. KmitaSpit C6, A2v, B4v, C6; PowodPr 27 [2 r.]; Bo ná Orłowym gniaździe zorleie y łowá KlonWor 56, 60.*

W charakterystycznych połączeniach: gniazdo cudze (3), jaskółcze (4), kryjome, łabędzie (3), orle (orłowe) (8), piękne, sokole, wysokie (2).

Przysłowia: iest podobien ku owemu śmierdzącemu dudkowi/ czo y łam śmierdzi y gniazdo łwe ząwždy ząplugąwi *RejZwierc* 52; iż iáko ptak dobry á toli wždy w łwe gniazdo nie plugąwi/ ále iáko może chędoży *CzechEp* 323.

Zwrot: »na gniaździe siedzieć« (1): Fovere nidum, Ná gniaździe łiedzieć/ to yeft/ domá łie chowác. *Mącz* 135b.

Wyrażenia: »jako (a. by) na, w gniaździe kokosz« [szyk 2 : 1] (2 : 1): Aliecz to łnaczk panłka rołkołs Siedzicz iako wgniaździe kokołs *RejRozm* 396; *RejKup* cc7v; *RejZwierc* 145.

»gniazdo ptasze« = *cunabula a. domus avium* *Mącz* [szyk 3 : 3] (6): *Mącz* 72a, 94b, 246d; Gdy łię tráfi gniazdo ptálze twarzy twej w drodze [...] niemalż wziác mátki z łynmi *BudBib Deut* 22/6; *BielSen* 7; *Calep* 173a.

W przem (2) : *RejZwierz* 71; A my tu nędzne iáłkołki chcemy wylátywác z rozumy łwemi/ á grześ łobie gniazda w piálku *RejAp* 68v.

a. *Piskłeta*; *nidus Vulg*, *Cn* (2) : ilekroćiem chćiał zebrać dźiatki twe iáko kokołz gniazdo łwe (*marg*) kurczętá łwe. (-) pod łkrzydłá/ á niechćiałoś? *WujNT Luc* 13/34; *KlonWor* 61.

b. *O zwierzętach*; *cubiculum* *Mącz* (13) : Pśicá niegdy łzczenna będac/ A gniazda łwego nie máiac: Drugiey też pśice prośilá/ By iey gniazda połtąpilá. *BierEz* M3, M3; *RejPs* 51v; Máłocby było ná tym by v Łwá groźnego/ Náłazł w gniaźdzye Záiácá onego płocheo. *RejWiz* 99v, 99v; *HistLan* F3v; *Glirarium* – *Szczurkow gniaźdo*. *Calep* 458a; *KmitaSpit* Bv; *KlonFlis* C.

W charakterystycznych połączeniach: gniazdo łwie, szczurkow.

Szereg: »łozysko a gniazdo« (1): *Excudere feras cubiculis*, *Zwierz* z łozisk á z gniazd ich wykołátác. *Mącz* 339b.

W przem (2) : *RejWiz* 94; Nułz náłzá Polłká/ Litwá/ Zmudź/ y inłze iey kráiny/ ázaż tych łmocząť z gniazda zebrałwy nie wychowály *PowodPr* 33.

c. *O owadach* (3) : *FalZioł* IV 28c; A gdzieby mrówki ząwadzály [...]: Náłyp łłuczonoéy łiarki miedzy nie/ thedyć pozdycháią: álbo im w gniazdo mázi náley *SienLek* 159v.

W przem (1) : Bo pocćiwy człowiek rownie iáko šírszeń ná łwem pocćiwym przełtawá/ á nie bierze nigdy miodu s cudzego gniazda *RejZwierc* A2v.

2. *Dom rodzinny; rodzina, ród; ojczyzna; domus, familia, gens, genus, prosapia* *Cn* (77) : Za długie zdrowie iego miłoczi pana Boga prołić [...] Y za iego miłoczi gniazdo włzytko. *LudWieś* A4v; *GliczKsiąż* B2; Gniazdo nic nie pomoże obyczáiom złym. *RejWiz* 99v *marg* [*idem* Cc6] 11v, 57v, 99v, 100 [4 r.], 132, 188v, Cc6; Więc źnac iż y łynowie/ z gniazda Gołębiego [...] nie chcą łwemu gniazdu/ nigdy być lekkołcią. *RejZwierz* 82, 60, 63v, 64, 71, 72v (18); Biáda temu kthory požáda zyłku niepoboźnego ku podpomozeniu domu łwego/ áby łobie wił wyłokie gniazdo łwoie *BibRadz Hab* 2/9; połłáł táiemnie połły [...] vpomináiac y prołzac Wincenłego/ áby pámiętáiac ná gniazdo łwoie łmiłował łie nád łwoią oyczyzną *BielKron* 372, 411; *KochSat* B3v; *RejPos* A2v, 43; *RejZwierc* 55, 267v; *WierKróc* A4; Nákeruy Strzeptowłkiego iuż ná inłzá łtronę/ By vmyłł wzyał pocćiwy poiał łobie żonę/ Zaby to zacne gniazdo iuż nam nie zginęło *PaprPan* F4, C3v, E4, H2v, H4v, N2 (13); *SkarŻyw* 63, 285; *KochProp* 12; *PaprUp* F2v; Scześliwy ieltes káždy / kłórego ćie/ Nie w wielkim gminie/ ni w gniaździe wyłokiem Bóg połtánowil/ y łwym łtrzeże okiem. *ZawJeft* 24;

GrochKal 5; *OstrEpit* A3; Bo, by tylko krewni się ożenią, tedyby zawżdy lekśza była: á dáléy z gniazdá nie rozśzerzáaby się miłość, iedno między krewnými. *SarnStat* 599, 1265; *PowodPr* 5, 27; *CiekPotr*)?(2, 26; A która iest pierwfza y záśłużeńśza mátká/ iáko oyczyzná [...] która gniazdem iest mátek wżytkich *SkarKazSej* 665b; Krolewśka myśl w człowiecze/ y fkrzydłá rozśzerza Dáley niż według gniazdá y włáfnego pierza. *KlonWor* 56, 63.

W charakterystycznych połączeniach: gniazdo bujawe, czyste (3), dobre (2), niepodłe, pewne, poćciwe, prawdziwe, rozrodzone, sławne, stateczne, szczyre, ślachtetne, święte, wysokie (2), zacne (5).

Przysłowie: A kto to gniazdo ták zacne dobrowolnie śam przez się fźkárádzi iest podobien ku owemu śmierdzácemu dudkowi *RejZwierc* 52.

Wyrażenia: »gniazdo dziedziczne« (1): Zyw y W. M. w dobrym zdrowiu y w fortunách wśelákich: mnożąc Bogu chwałę w Páwłowicach/ iáko w gniaździe dziedzicznym domu śwego *GostGospSieb* +4v.

»gniazdo ojczyste« (1): Ia/ pánie/ niechay mieszkam w tym gniaździe oyczyftém/ A ty mię zdrowiem opátrź/ y śunnieniem czyftém. *KochFr* 112.

Szereg: »dom, (i) gniazdo« [*szyk* 3 : 1] (4): Iákoż w tym zácnyim domu tych Sieniáwśkich gniaździe Káżdą śpráwę pocźciwą záwśze śpełná naydzye. *PapPrPan* V; *KochPs* 126; oddzielił śobie Abráhámá y z złego towarzýftwá niezbożnych wywiódł: y dla tego/ áby iuź dom y gniazdo náznáczył ná dánie onego obiecánego zbáwićielá świátá Mefyáľá *SkarŻyw* [282], 481.

W przén (1) : Y znam/ że duch vbogi/ Z gniazd / twych źiemfkich niśkoćci/ W niebo wchodzi *GrabowSet* Hv.

3. *Skupisko, órodek, zalążek (pojmowane najczęściej abstrakcyjnie)* (32) : A gdzie zaczną gniazdo grośśe Iuź lezie trochá ku trośśe *RejRozpr* C4v; Ale nie dzyw gdzie śwa wola iuź gniazdo wplecie Wżytko się iuź w nim záłagnie czo iest złe na świecie *RejJóz* H4; Y to wżytko od śłońcá/ ták iáko od gniazdá/ Y miefiąc ma śwá świátłość/ tákże káżdá gwiazdá. *RejWiz* 145, 3, 3v, 6v, 43, 96v (9); *RejZwierc* 56, 111v; Ledwo się wrádziło/ álic o tym Báby Plotá z śobá ná Rynku á zwáľzczá w Krákwie/ Gdzie gniazdo śwoie máią pośtronni Szpiegowie. *Prot* C3v; *RejPos* 322v; Abowiem śláchectwo práwe iest iákaś moc dziwná á práwie gniazdo cnoty/ ślawy/ káźdey powagi y pocźciwości. *RejZwierc* 52, 22v, 51, 82; *ModrzBazStryj* ¶2v; *KochPs* 188; *CzechEp* 323; *WisznTr* 2; O Murze ślawny kráiw Chrześciáńfkich [...] Gniazdo dziełności/ y wdźięczney śwobody/ W co cię przywieś chćá te wnétrzne niezgody? *GrochKal* 24; *KochPij* C3v; á owi śzáleią/ Co ięzyk/ prawdy gniazdem/ być mniamá. *GrabowSet* Y2, Y; *KlonWor* B3; Węgierśka ziemiá gniazdem bluznierśtw przeciw Troycy ś. nieśłychánych. *PowodPr* 33 marg, 33; *GosłCast* 53.

W charakterystycznych połączeniach: gniazdo antychrystowskie, prawe, zacne; gniazdo bluźnierstwa, cnoty (3), dziełności, pocźciwości, powagi, prawdy, ślawy, swobody, wojny, złości (2); gniazdo rozwić (uwić, zawić, zwić) (5), śłać (uśłać) (3), spleść (upleść) (2), upatrzyć, zaczcć (4), zálożyć.

Szereg: »siedlisko i gniazdo« (1): Ci [*Rzymianie*] náukam wżyftkim śiedliśko y gniazdo v śiebie wśłáli *JanNKar* C.

[W znaczu. 2. i 3. często stosowany jest zabieg stylistyczny polegający na nawiązaniu do znaczu. 1. przez zestawienie w kontekście z przenośnym lub porównawczym użyciem nazw ptaków lub innych wyrazów związanych z życiem ptaków]

4. *Zawiązek rośliny* (1) : Iam widział gniazdo wina ńrod piękney winnicze Z ktorego wnet wyrońly pięknę trzy maćicze *RejJóz* 18.

5. *Kielich kwiatu* (1) : Calix rosae, Wnętrzna ókoliczność rożey kiedy lie kwytá roskwitnie/ gniazdo rożey *Mqcz* 32a.

6. [*Kopczyk ziemi z zagłębieniem w ńrodku, przygotowany do wsadzenia sadzonki*: Sądzą chmiel ńkoro po źimie w źiemi puchlney á dobrze wzrűżzoney/ y owźzem potrzebuie okopowania źiemią obfypuiąc/ aby gorki były ktore gniazdámi zową/ á w káźde gniazdo wńtáwić tykę ábo trzy *Cresc* 1571 246 (*Linde*).]

7. *Zestawienie*: »bocianie gniazdo« = *na okrętach wysoko umieszczony kosz, słuźący jako punkt obserwacyjny* (3) : Te boćianie Gniazdá zową *Corbes et corbitae naues*, okręty z tákimi gniazdy Niemcy zową *die Meerńfe*. *KlonFlis* H2 *marg*, H2.

8. *Zestawienia w funkcji nazw botanicznych* (11) :

»gniazdo jaskółcze« = *Chelidonium maius L.* (*Rost: celidonija, jaskółcze ziele*) (1): Teź gdi czebuleń ńtűcűższ zgniazdem iákołczem á z miodem/ będziefz miał dobry plańthr na ńlinogorz gdy z wirzchu przyłóżyłz. *FalZioł* I 27c.

[»koralowe gniazdo« = *Corallina officinalis L.* (*Rost: coralina, ziele od glistów*); *glony stosowane jako lek przeciw glistom*: *Mech koralowy/ glistne ziele/ Korallowe gniazdo/ Muscus marinus. Corallina, koralenmoósz* *SienHerb* K3#v.]

»ptasze gniazdo« = *Daucus Carota L.* (*Rost*); *pasternak, marchew polna; pastinaca agrestis Cn* (9): *Daucus creticus*. Ptańze gniazdo. *Fogelneńt. FalZioł* I 40c; naprzeciwnko dychawiczi z zimney przyczyny iefńth dobre pńhańze gniazdo/ gdy będzie wwarzone kwiecie iego w winie z figami *FalZioł* I 40d, +3b, I 40v *źp*, 40c, d [2 r.], 41a, 78d.

»srocze gniazdo« = *Daucus Carota L.* (*Rost*); *pasternak, marchew polna; pastinaca agrestis Cn* (1): *PAńternak polny, to iefńth polna marchew/ albo ńrocze gniazdo* *FalZioł* I 105a.

Synonimy: 1. **a.** *siadło*; **b.** *łóźysko*; 2. *dom, familija, gospodarstwo, ojczyzna, pokolenie, rodzaj, rodzina*; 3. *siedlisko*; 7. *zest.* »gniazdo jaskółcze«: *celidonija, »jaskółcze ziele«, zandalina, złotnik*; »koralowe gniazdo«: »glistne ziele«, *glistnik*, »mech koralowy«.